

Delile Dayalılık ve Salar Türkçesinde Öge Cümlelerle Delillendirilmiş Dolaylılık

Gülsün Mehmet*

Özet: Çalışmamızda odaklanılan nokta delile dayalılık ve Salar Türkçesindeki dolaylılık cümlelerinde, öge cümleler yolu ile bilgi kaynağına işaret edilmesi ve bilgiyi algılama sürecinin tasvirinin gramatikal görünümüdür. Delile dayalılık linguistiğin türlü alanları ile bağlantılı bir sistemler bütünüdür, bir dil evrenselidir; ifadeye sözlüksel yollar ile kodlanması durumunda semantiğin araştırma alanına üst yapıda (cümle-sel düzlemde) gösterilmesi zorunlu bir gramatikal kategori ise çekim morfolojisinin araştırma alanına girer. Bu olgunun sistemleşme süreci ise gramatikleşmenin bir sorunsalıdır. Günümüzde bağımsız bir gramatikal kategori olan bu dil evrenselinin Türk dilindeki temsili dolaylılık ile gerçekleştirilir. Türk dilinde tek yüklemlilerde dolaylılık işaretleyicileri ve dolaylılık parçacıkları ile bilginin kaynağı gösterilmez, yalnızca bilginin dolaylı yollarla alındığı, idrak edildiği bilgisi verilir. Bunun yanında Türk dilinde dolaylılık cümlelerinde öge cümleler yardımıyla bilginin kaynağına işaret edilebilir ya da algılama-idrak süreci tasvir edilebilir. Salar Türkçesi de bu gramatikal bildirim yetisine sahiptir.

Anahtar sözcükler: Delile dayalılık, dolaylılık, Salar Türkçesi, öge cümle, şart

Indirectness evidenced in the Salar Turkish through Constituent Sentences

Abstract: The point that we have focused on our Studies is that evidentiality and a reference is to be made to the source of information by way of constituent sentences in the indirectness sentences in the Salar Turkish and that description of comprehension-perception process is seen grammatically. Evidentiality is a body of systems associated with various fields of linguistic, which is the universal of a language; when it is coded to the statement through lexical ways the grammatical category which is mandatory to be shown at the upper struc-

* Dr. Gülsün Mehmet, Gazi Üniversitesi TÖMER, e-posta: glnmhm1@gmail.com ; gmehmet@gazi.edu.tr

ture (at sentential plane) to the research field of the semantic however it is included in the research field of the grammatical morphology (conjugation morphology). Systemizing process of this fact however is a problematic of the grammaticality. Today representation of this linguistic universality which is an independent grammatical category in Turkish language is realized through the indirectness. In Turkish language, source of the information cannot be indicated by the pointers of indirectness and indirectness particles in sentences with single verb; only the knowledge which has been received from indirect ways is provided. Besides, in sentences of indirectness in Turkish language reference can be made to the source of information by means of constituent sentences or comprehension-perception process can be depicted. The Salar Turkish however has the competence of such grammatical statement.

Key words: Evidentiality, indirectivity, Salar Turkish, constituent sentence, condition

(1) Giriş

Konuşurun bildirdiği haberin kaynağını ayarntılayan yapılar bütününün genel adı olan *evidentiality* (delile dayalılık), terim olarak ilk kez yirminci yüzyıl başlarında Franz Boas tarafından kullanılmıştır. Delile dayalılık olgusu, araştırmacılarca benzer şekillerde tarif edilir. Buna göre delile dayalılık konuşurun ifadesi temelinde bilginin kaynağının kodlanması ile ilgili bir kavramdır, bilginin kaynağına gönderimde bulunmaktır. Her dil bilginin kaynağına gönderimde bulunmak için bazı işaretleme yollarına sahiptir ancak her dil bunu gramatikalleştirmemiştir. Bu nedenle araştırmacılar için cazip olan delile dayalılığın gramatikalleşmiş şekilleridir (Chafe & Nichols 1986; Guentcheva 1996; Johanson & Utas 2000; Aikhenvald & Dixon 2003; Aikhenvald 2004; Haan 1999; Siegl 2004: 63). Delile dayalılık, doğrudan (direct) ve dolaylı (indirect) olarak ikiye ayrılır. Konuşur, aksiyona (görsel, işitsel ya da diğer duyularla) tanık olduğunda doğrudan delile dayalılar (direct evidentials) kullanılır; konuşur aksiyona tanık olmadığında dolaylı delile dayalılar (indirect evidentials) kullanılır, kişi konuyu başkasından duyduğunda bu *aktarım* (nakil, quatives) olarak adlandırılır, sonuç çıkarma varsa bu çıkarım (inferentials) olarak adlandırılır (Haan 2003: 3).

Delile dayalılık linguistiğin türlü alanları ile bağlantılı bir sistemler bütünüdür, bir dil evrenselidir ve ifadeye sözlüksel (lexical) yollar ile kodlanması durumunda semantiğin araştırma alanına girer. Üst yapıda gösterilmesi zorunlu bir gramatikal kategori ise gramatikal morfolojinin (çekim morfolojisi) araştırma alanına girer. Bu olgunun sistemleşme süreci ise gramatikalleşmenin bir sorunsalıdır. Gramatikalleşmiş delile dayalılık geniş alanlarda hâkim bir dil evrenselidir, müstakil bir kategoridir, bağlantılı olmakla birlikte, zaman-görünüş

ya da kipliğin bir alt kategorisi değildir.

Pek çok araştırmacı delile dayalılığın kodlanmasında kullanılan delile dayalılık araçlarının iki temel işlevi olduğu konusunda hemfikirdir (Ífantidou 2001: 577)

a. Delile dayalılar bilginin kaynağını gösterir (Beybee 1985; Chafe & Nichols 1986; Mithun 1986; Mayer 1990; Givon 1986; Willet 1988).

Bu bilgi:

- (i) Gözlem yolu ile (duyusal/algısal bilgi), Chafe 1986; Anderson 1986; Woodburry 1986; Palmer 1986),
- (ii) Söylenti yolu ile (diğer insanlardan) (Chafe 1986; Anderson 1986; Mithun 1986; Palmer 1986; Blakemore 1994),
- (iii) Sonuç çıkarma yolu ile (Givon 1982; Chafe 1986; Mithun 1986; Mayer 1990; Blakemore 1994),
- (iv) Bellek yolu ile elde edilebilir.

b. Delile dayalılık konuşanın kesinlik (emin olma) derecesini içerir. Konuşur ifadesinin kesinliğini üç yolla bildirir:

- (i) Kesinlik bildiren ifadelerle (biliyorum, düşünüyorum, şüphe ediyorum vb.),
- (ii) Kesinlik bildiren zarflarla (kesinlikle, şüphesiz, mutlaka)...
- (iii) Epistemik kipsel araçlar ile (Derbyshire 1979; Givon 1982; Palmer 1986; Mithun 1986; Chafe 1986; Mayer 1990; Blakemore 1994) (Ífantidou 2001: 5-6-7).

Delile dayalılık araştırmaları genelde birbirinden bağımsız olarak yürütüldüğü için ve dillerin gösterdiği farklı tipolojik özellikler dolayısıyla bu kategori ile ilgili farklı terimler oluşturulmuştur. Karmaşık delile dayananlar sisteminde kullanılan en belirgin terimler *ilkelden* (firsthand) ve *ilkelden olmayan* (non firsthand) terimleridir. *Delile dayalılar* (evidential) terimi yerine *verificational* ya da *validational* terimi de kullanılır (Aikhenvald 2004: 3). Slavistler, Türkologlar ve Uralistler gramerlerinde bu fenomenler için *auditive, narrativeabsentive* (Honti 1997: 162) ya da *Nichtaugenzeugenschaftsmodus* (Jaszó 1976: 355; Honti 1997: 174) terimlerini kullanmışlardır. Tipolojik İngiliz literatüründe önceleri *evidential* daha sonraları *inferential* ya da *indrectal* (Comri 1991) terimleri, Rusçada ise *vremija neočevidnogo dčystviya* şeklinde bir kullanım vardır. De Lance (1997) tarafından ise (*admirative* terimi ortaya

atılmıştır. Ancak bunlar içerisinde en genel geçer olanı *evidential* terimidir (Werner Abraham 1998: 192).

(2) Delile Dayalılık Araştırmaları Tarihi

Son otuz yılda yoğunluk kazanmasına karşın delile dayalılık araştırmaları köklü bir geçmişe sahiptir. Dendale ve Tasmovski'nin gerçekleştirdikleri genel incelemelere göre delile dayalılık (evidentiality) terimine ilk olarak Franz Boas tarafından hazırlanan ve ölümünden sonra basılan Kwakiuty gramerinde (1947) rastlanır (Siegl 2004:135). Bu bakımdan *zorunlu bilgi kaynağı* kavramını açıkça formüle eden ilk araştırmacı Boas'tır. Boas'tan başlayarak bilgi kaynağının işaretlemesi ayrı bir kategori olarak yavaş yavaş Kuzey Amerika yerli dillerinin gramerlerinin bütünleyici bir parçası hâline gelmiştir (Aikenvald 2004:12-13; Siegl 2004: 64-65). Jakobson'a kadar (1957) *delile dayalılar* terimi bir dereceye kadar gerçek anlamından farklı anlamlarda algılanmıştır. Daha önce de bildirildiği gibi zorunlu bir gramatikal bilgi olarak delile dayalılık kavramını açık bir şekilde ortaya koyan ilk araştırmacı Franz Boas olmuştur (1911). Boas, *The Handbook of American Indian Language*'in girişinde, Kwakiuty dili ile ilgili bölümde ve Tsimshianic dilinin gramatikal özetinde bu bulguları formüle etmiştir. Bir gramatikal kategori adı olarak *delile dayananlar* terimini bugünkü linguistik anlamında kullanan ilk araştırmacı Roman Jakobson olmuştur (1957). Jakobson, açık bir şekilde delile dayalılığı gramatikal modlardan -yani diğer kategorilerden- ayırmıştır. 1960'lı yılların ortaları itibariyle *delile dayananlar* ve *delile dayalılık* (evidential and evidentiality) linguistik literatürde bir terim olarak yerleşmiştir (Aikenvald 2004:13; Siegl 2004: 63-64; <http://wikipedia.org/wiki/Evidentiality>). Jakobson *Balkan Slavic* başlıklı çalışmasında (1957; 1971: 135) ifadenin tanımını aşağıdaki şekilde vermiştir (Jakobsen 1986: 4).

$E^{1n} E^{2n3s} E^{4s}$ şeklindeki evidential görünüm fiisel bir kategori için deneysel bir etiketlemedir. Jakobson bu etiketlemeyi üç olay ile açıklar:

E^{5n} hikâye edilmiş bir olay

E^{6s} konuşmaya dayalı bir olay

E^{7n8s} hikâye edilmiş - konuşmaya dayalı olay

Lars Johanson da (2000: 65-66), Jakobson'un 1957'de Bulgarcanın delile dayananlar sistemini tasvir için kullandığı tanımlamayı Türkçe için kullanmıştır. Johanson eski Doğu Türkçesinde kullanılan [-miş] işaretleyicisinin üç tip kullanımını bu şekilde tasvir etmiştir:

- *Algısal Kullanım*, olay ya da etki, kişi tarafından algılanmıştır.

Olayın doğrudan algılanmasında ya da -etkiler, belirtiler, sonuçlar temelinde- dolaylı olarak algılanmasında ilk elden bilgi esastır.

- Çıkarımsal Kullanım, kişi tarafından anlaşılmıştır
Burada bilginin temeli matiksal sonuçtur.
- *Nakli Kullanım*, olay kişiye nakledilmiştir.
Nakli kullanımda yabancı bir kaynaktan aktarılmış konuşma, duyum, söylenti söz konusudur.

Bir kategori olarak delile dayalılığın analizinin yapıldığı ilk çalışma Harmann'ın *Die indirekte Erlebnisform als grammatische Kategorie eine eurasische Isoglasse* (1970) başlıklı çalışmasıdır. Bu eser genel bir bakışla delile dayalılığın bölgesel görünüm farklarına işaret etmiştir. Chafe ve Nichols'un 1986'da dünyadaki delile dayalı sistemlerle ilgili makale koleksiyonlarını yayımlamalarının ardından bu alana ilgi daha da artmıştır. Harman'ın çalışması tüm Avrasya üzerindeki farklı linguistik -özelliklere sahip- ailelerin içerisine yayılmış linguistik bir fenomenin sistematik bir toplamıdır. Çalışmada, sistem Fin-Ugor ve Samoyed dilleri ile delillendirilmiş ayrıca Hint Avrupa Dilleri, Türkçe, Moğolca, Yukagir Dili, Mançu- Tunguzca ve birkaç Kafkas dilinden de benzer görünümeler sunulmuştur (Siegl 2004: 67). Tek tek diller üzerinde yoğunlaşan delile dayalılık araştırmaları sonucunda sistemle ilgili tipolojik tasnifler yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan başlıcaları; Timberlake 1985: 244-246; Baybe 1985: 22-165; Anderson 1986: 274-275; Willet 1988 , Siegl 2004: 82).

Bu araştırmacıardan Anderson (1986: 274-275) 'Evidentials, paths of change, and mental maps: Typologically regular asymmetries.' (Delile Dayalılar, Değişim Yolları ve Zihinsel Haritaları: Tipolojik Düzenli Bakışsızlık) başlıklı makalesinde delile dayalılıkla ilgili aşağıdaki genellemeleri çıkarmıştır. Anderson, doğrudan, "*Delile dayalılar* bilginin kaynağını bildirirler." diyerek daha açık bir tanımlama yapmıştır. Buna göre;

(a) Delile dayalılar, eksiksiz bir önerme için öne sürülen gerekçelerin türünü gösterir, kişinin değerlendirmesinin,

- Gözlem sonucu doğrudan bilgi
- Delil ilaveli sonuç
- Delili belirtilmemiş sonuç
- Mantık ya da diğer algılardan, işitsel ya da görsel delillerden kaynaklanan bir beklenti olup olmadığını, gösterir.

(b) Delile dayalılar cümlenin temel yargısı değildir fakat önermeye herhangi bir konuda eklenen ayrıntılardır.

(c) Morfolojik olarak delile dayalılar çekim ekleri klitikler ya da diğer serbest sentaktik elementlerdir (bağlaçlar ya da türetim ekleri değildir) (Anderson 1986: 274-275).

Bu konuda Willet'in sunumu da kayda değerdir. Willet, 'A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality' (Delile Dayalılığın Gramatikleşmesinin Karşılıklı-Linguistik İncelemesi) başlıklı makalesinde bilgi kaynağının tiplerini aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır:

Bilgi Kaynağının Tipleri

Doğrudan

Görsel

İşitsel

Diğer Duyular

Dolaylı

Nakil

İkinci elden

Üçüncü elden

Halkbilim

Çıkarım

Sonuç

Usa Vurma (1988: 57)

Bu çalışmalar yoluyla delile dayalılar hiyerarşisi gerçekleştirilmiştir. Son yıllarda delile dayalılığın başlı başına bir gramatikal kategori olarak kabul edilmesi, araştırmalarda önemli bir dönüm noktasıdır. Givon'a göre yukarıda sözü edilen bu çalışmalar kiplik (modality) ve delile dayalılık arasındaki bağlantıyı başlatmıştır (2001:326-329). Delile dayalılık ve diğer kategoriler arasındaki bağlantıya odaklanan başlıca araştırmacılar ise Aikhenvald ve Dixon'dur (1998), (Siegl 2004: 84). Aikhenvald'in (2004) delile dayalılık sınıflandırması da dikkate değerdir. Buna göre bu sistem iki ana bölüme ayrılır:

I. Dolaylılık

II. Delile Dayalılık, (<http://en.wikipedia.org/wiki/Evidentiality>)

İkinci tip, sistemin büyük parçasını oluşturur. Burada bilgi türlü yollarla elde edilebilir;

- Tanık olunan-tanık olunmayan
- İlk elden, ikinci elden, üçüncü elden....
- Duyusal (-görsel, görsel olmayan, işitsel, tüm etkenler)
- Çıkarımsal
- Nakil
- Söylenti
- Aktarım
- Farz Etme

Gramatikleşmiş delile dayalılık geniş alanlardaki dillerde söz konusu olan bir dil evrenselidir. F. Haan da bu yapıyı bir dil evrenseli olarak algılayıp bir sınıflandırma yapmış görünmektedir. Delile dayalılığın kodlanmasında kullanılan morfolojik araçları (means) bir planla göstermiştir. Buna göre delile dayalılık aşağıdaki yollarla kodlanabilir;

(<http://www.u.arizona.edu/~fhaan/papers/evid1.pdf>):

- (i) Gramatikal olmayan delile dayalılar ile
- (ii) Fiîsel ek veya klitikler ile
- (iii) Zaman sisteminin parçaları ile
- (iv) Kipsel morfemler ile
- (v) Ayrı edatlar//dağınık partikeller ile
- (vi) Karma sistemler ile

Bunlar ayrı ayrı dillerde delile dayalılığın kaynağının doğrudan yansıması; kodlanmış delile dayalılığın türlü araçlarıdır. Haan, delile dayalılığın kodlanmasında kullanılan bu stratejileri tipik örneklerle göstermiştir.

Haan, delile dayalılığın kodlanmasındaki farklı formal stratejilerin dağılımına odaklanmıştır. (<http://www.u.arizona.edu/~fhaan/papers/evid1.pdf>). Buna göre, bazı morfolojik işaretlerin gösteriminin bir coğrafi bağlantıya sahip olduğu görülmektedir. Delile dayalılığın kodlanmasında son derece açık bir şekilde alan araştırmalarında iki alan arasında bağlantı kurulmuştur. Bunlar Balkanlar ve Kafkasya'dır. Haan'ın bildirdiğine göre:

- Kipsel araçlar yoluyla delile dayalılığın gösterimi öncelikle Batı Avrupa dillerinin bir özelliğidir. Bu durum, en çok German dillerinde görülür, Fincede olduğu gibi. Bu dillerde delile dayalılık, modal fiillerin farklı yorumlarıyla sağlanır. Bu anlam kodlaması bazen çoklukla gerçek dışılık (şart) işaretleyicilerinin bir parçası olarak gerçekleşir.

- Amerikan dillerinde delile dayalılık sıklıkla ya fiile eklenen ekler ya da ayrı parçacıklarla (particles) açık olarak kodlanır. Bu dil ailesinin bazı bölümlerinde ise (Batı Tucanan) zaman sisteminin bir parçasıdır.

- Delile dayalılığın bölgesel bir görünüm, özellik olarak görüldüğü iddia edilmiştir (bak. Harman 1970, Aikhenvald ve Dixon 1998, Johanson ve Utas 2000). Gözlenen morfolojik ve semantik özellikler demeti, bunu verir. Yapıca benzer delile dayalılık kavramı, bazı coğrafi bölgelerde bu bilgilerden edinilebilir. Şöyle ki delile dayalılık saydam bir kategoridir. Morfolojik ve semantik kodlamadan dolayı delile dayalılık diller arasında genetik akrabalık olmasa bile bir dilden bir diğer dile kolaylıkla nüfuz edebilen bir kategoridir. (<http://www.u.arizona.edu/~fhaan/papers/evid1.pdf>).

(3) Salar Türkçesinde Delillendirilmiş Dolaylılık Görünümü

Türk dili delile dayalılık sisteminin birinci tipi olan *dolaylılık* (Indirectivity) içerisinde yer alır. Türk dilinde olan, bilginin kaynağının bildirilmesi değil, öncelikle bilginin konuşmacı tarafından dolaylı yoldan elde edildiğidir. Bu sistem zaman ve görünüş kategorisi üzerinde taşınır ve zorunlu bir kategoridir.

Türk dilindeki *doğrudan - dolaylı bilgi karşılığ*ına değinen ilk araştırmacı Kaşgarlı Mahmut'tur. Delile dayalı sistemde, farklı yollarla bilginin kaynağına gönderim yapılır. Bu gönderim sözlüksel ya da gramatikal yollarla olabilir. Türkçede ise bilginin kaynağı gramatikal olarak bildirilmez. Türk dilinde söz konusu olan bilginin kaynağının sezdirilmesinden önce söz konusu olan bilginin yalnızca doğrudan ve anında elde edilmediğidir. Ancak Türk lehçelerinde dolaylı olarak elde edilen bu bilginin elde edilme süreci cümleye türlü yollarla kodlanabilir. Zaman zarfına gramatikalleşen [-sA] morfeminin yüklem kurduğu cümleler, dolaylı yoldan elde edildiği açık olan bu cümlelerde bilginin kaynağını ve idrak sürecini tasvir eder. Türkiye Türkçesinde bulunan bu gramatikal kodlama formu Salar Türkçesinde de mevcuttur. Dolaylılık ve bununla bağlantılı alt formlar, türlü analitik yapılarla bilginin elde edilme sürecini tasvir edecek şekilde desteklenir.

Türkiye Türkçesinden örneklendirirsek, Türkiye Türkçesi dolaylılığı delillendirmede doğrudan delile dayalılığı kullanır. Öge cümleler ile dolaylı algıda izlenen yol bildirilir. Türkçe bu yönü ile sistemde karma bir özellik gösterir. Türkçede *dolaylılık* tarzındaki delile dayalılık gramatikalleşmiştir ve zorunlu bir kategoridir. Cümleye dolaylı geçmiş zaman işaretleyicisi ile kodlanır, doğrudan geçmiş zaman işaretleyicisi ile karşıtlık içerir. Türkçe öge cümlelerle delillendirilmiş dolaylılığın temsili için zengin ifade yollarına sahiptir:

- (i) Ali baksa [ki] adam ölmüş.
- (ii) Ali bakmış ki adam ölmüş.
- (iii) Ali bakınca adamın öldüğünü görmüş.
- (iv) Ali baktığında adamın öldüğünü görmüş.
- (v) Ali bakmış [ki] ne görsün, adam ölmüş.

Salar Türkçesinde de dolaylılık; dolaylı [-miş] ve doğrudan [-ci] geçmiş zaman karşıtlığına dayanır ve gösterilmesi zorunlu bir gramatikal kategoridir:

Eligi yürse aghäl kemasor gör- [miş] (FCISN/93) “Böyle yürüyünce köy gibi bir yer görmüş.”

GEÇ.dol

Andän utbamiş

Utbase atä golor içinde *godähلاميşde doldermiş* (FCINSN: 46) "Geçip gelmiş ki atı vadinin içinde yavrulmuş, (her yeri yavru ile) doldurmuş."

A: tikun apası e:rc'uh taqqa vahma: va:miş. Varsa, anda qar yaymamış. Keini toymış. (te/11/uci) "Ertesi gün baba erkenden dağa, bakmaya gitmiş. Gitmiş (ki) orada kar yağmamış. Karısı doğurmuş."

Ahun işkısı pile pir üçirse, zañır yirigi arızına qatamış ta Agu Karafi ülmiş. (te/10/uci) "İki molla birlikte baksalar (ki) büyük iğneyi kalbinin ağzına saplayıp Ağu Karacı (kendini) öldürmüş."

Eti:gu a:tikune apası o:cuhnige a:tına fañnec'eler va:miş. Varsa, o:c'uh ehmegine paşaya veimış. (te/45/eyşe) "Böyle olunca ertesi gün baba, oğlanın arkasından gizlice gitmiş. Gimiş (ki) oğlancık ekmeğini kurbağaya vermiş."

İçisi *ahun-boni* çıharak *keimış*. İçisi *uçaqqa kirparsa, sanzını sundurmiş, qazanne köz tişmiş, ko:cası* çürlämiş. (te/51/ulla) "Anne, molla babayı çağırıp gelmiş. Anne mutfağa giriverse (ki ne görsün) (oğlu) fincanları kırmış, kazanı delmiş, aş dökülmüş."

Tamden enparjinen pahma pa:miş. Parsa, miyokuanne ultermiş. "İnji ayılınige *miyokuanne ultermiş*. (te/59/mınta) "Damdan iniverip (ona) bakmaya gitmiş. Gitmiş (ki) bir rahibeyi öldürmüş."

(ii) [... + fiil+[-sa]] + [... isim+-era/-a/ -ar]

Tay a:cep uçärsä, pazar paşında man pa:sar. (te/51/ulla), "Tan attığında bakmış ki duvarların üstü tamamen parsmış."

Orha uçirsa, huı ya:hınare, ritah vure, et yiye konien tulagu yerare! En 'şa uçirsa. mo:ren ya:hınare. (te/17/uci) "Güneye bakmış (ki) ırmak yakın imiş, av avlayıp et yiyip hayat geçirilecek bir yer imiş! Kuzeye bakmış (ki) büyük ırmak yakınmış."

Kelsä, qazan işinta nene pu emeh varar, tañgunta ça varar. (te/54/ulla) "(Oğlanlar) Gelmişler (ki) kazanın içinde yine ekmeğe varmış, çaydanlıkta çay varmış."

Pu ço:sı paşılaşep keişaņnige işcina çihci. Keişaņ-pazarne korlace. Tan a:cep uçärsä, pazar paşında man pa:sar. (te/52/ulla) “Bu üçü bir araya gelip şehrin içine girmişler. Şehrin surlarını çevrelemişler. (Şehirdekiler) tan atınca bakmışlar (ki) surların üstü tamamen pars(larla) doluymuş.”

E:işe uçirsa, ulli murenara. (te/59/mınta) “Kuzeye bamış (ki) büyük ırmak imış.”

Acigä gimişde işini girba(r)mış, bir uşirse anaçuh yoha (FCINSN :30) “Sinirlenmiş ve içeri girivermiş, bakmış ki kız (orada) yokmuş.”

O:rahar uçirse, piņden pinara. E:şe uçisa, tizden tizara. Ya:nina uçirsa ulli morenara. (te/59/mınta) “Güneye bakmış (ki) genişten genişmiş. Kuzeye bakmış (ki) düzden düzmüş. Yan tarafa baksa ulu ırmakmış.”

Agu garaci varsa, gösgur avunigi miti dal ciuyinde vara. (FCINSN: 121) “Agu Karaci bakmış ki Gosgur Oğlan’ın cesedi ağacın dibinde imiş.

Ardä yül suni bur işse, hama tali ira, iziler akegani sula işca bur vahsei birçih ira. (FCINSN: 9) “Sonra, kaynağın suyundan bir içmiş, (su) çok tatlı imiş, kendilerinin yanlarında getirdiği suyu içmiş, bir bakmış ki ikisi denk imiş.”

(iii) [çıkarım cümlesi] + [bilgi (delil cümlesi)]

“Pu purı yahşara-mini avune hanterene catamamış!” Apa yırlaci. Kuzı koru volci.(te/1/uci) “Oğlanın elbisesini babasına verdi. “Bu kurt çok becerikliymiş!, benim oğlanın elbisesini yırtamamış.”

(iv) [... + eylem+[-sa]] + [... eylem+[-pa] + [ø]]

Bu tip cümlelerde üst yapıda dolaylılık şartleyicisi görünmez, şimdiki zaman işaretleyicisi kullanılır ancak bu tür cümlelerde, cümlenin kipinin birleşik kip (şimdiki zamanın rivayeti) olduğu sezilir:

Vu ahişa ta:hılmış. Çıņ çaylayanda ahiş sunmış, lau-şi poyi işina c’iç pa:(t)mış. Ahişa pir uçirsä avuc’uhnige a:tı piştipa (te/6/uci). “Bu ağaca tutunmuş. Tam işerken ağaç kırılmış, öğretmen bokun içine düşürmüş. Ağaca bakmış (ki) oğlancığın adı yazıyormuş.”

Ac’usınige kiçiluh kiını çihkelci. Pir uçirsa, a’tnige purnunden c’üten çihkiipa, ayzinden o’t çhkiipa. (te/5/uci) “Amcasının küçük karısı çıktı. Bir bakmış atın burnundan duman çıkıyor(muş), ağzından ateş çıkıyor(muş).”

Ama:sı taydan kümiş. Kelse, Muñiskarcak öyında o'tpa. Aması horga:muş. (te/7/uci) “Anne dağdan gelmiş. Gelmiş (ki) Muñiskarcak (annenin) evinde oturuyormuş. Anne korkmuş.”

Ama:sı taydan kümiş. Kelse muniskarcak, öyında o'tpa. (te/7/uci) “Anne dağdan gelmiş. Gelmiş ki Muniskarcak evinde oturuyormuş.”

Pavusor körmeş “Pavo:, Koskur Oylän qa:ta ültermeş, qarğa-quzgun qa:ta ilänpa? Pavusu yaşameş “Tu:, tal ju:yında ültermeş, qarğa-quzgun anta ilenpa!” (te/10/uci) “(Yolda) Yaşlı bir baba görmüş “Ey baba, Koskur Oğlanı nerede öldürmüşler? Kargalar kuzgunlar nerede dolanıyor? Yaşlı baba söylemiş “Taa, dalın dibinde öldürmüşler, (nitekim) kargalar kuzgunlar orada dolanıyor.”

Öge cümlelerle delillendirilmiş dolaylılık cümleleri Salar Türklerinin yaşadığı tüm bölgelerde yaygın olarak kullanılır ve bir sisteme oturmuş durumdadır:

Bu tip ifadelerde önce dolaylı bilgi cümlesi gelir bunu genellikle dolaylı bilgi cümlesinin yüklemi ile başlayan şart işaretli bir öge takip eder ki bu cümle ana cümledeki dolaylı bilginin algılanma sürecini tasvir eder. Bu öge cümleyi de ana cümle izler.

İnci ulär susamişde su işdeme vamiş, varse döyisi andä yülör yandä daşä belenmişde yatmışde agzindän su çıhgiba. (FCINSN :9) “Sonra onlar susayıp su aramaya gitmişler, gitmişler ki develeri orada bir kaynağın yanında taşa dönüşmüş, yatmış ağzından su akıyor(muş).

(i) [İnci ulär susamişde su işdeme va-[miş]]

DOL. CÜM.

(ii) [var-[se]]

SÜREÇ CÜM.

(iii)[döyisi andä yülör yandä daşä belenmişde yatmışde agzindän su çıhgi-[ba]-[ø]]

DOL. ANA CÜMLE

(4) Sonuç

(i) *Delile Dayalılık* (Evidentiality) geniş alanlarda hâkim bir dil evrenselidir. Bağımsız bir gramatikal kategoridir. Bağlantılı olmakla birlikte

zaman-aspekt ya da kipliğin bir alt kategorisi değildir.

(ii) Delile Dayalılık Türk dilinde *dolaylılık* ile temsil edilir. Bu sistem dolaylı –dolaysız gerçekleşme karşıtlığına dayanır ve dolaylı geçmiş zamanı işaret eden işaretleyiciler veya *parçacıklar* (particles) üzerinde taşınır.

(iii) Bir Türk lehçesi olan Salarcada da delile dayalılık, dolaylılık ile temsil edilir. Salarcada dolaylılık:

- [miş] üzerinde taşınır ve dolaysız geçmiş zaman [-ci] ile karşıtlık içerir ve gösterilmesi zorunlu bir gramatikal kategoridir.

- [a], [ar], [era] şeklindeki dolaylılık anlatan ek fiil *parçacıklar* (particles) ile temsil edilir.

(iv) Salarcada bilginin kaynağı ya da elde edilme-algılanma süreci şart işaretleyicili öge cümleler ile tasvir edilebilir.

Kısaltmalar

te= *Salarsky Tekst* (Tenişev E.R. 1963) / FCINSN= ‘The Folklore of China’s İslamic Salar
GEÇgör: görülen geçmiş zaman / **GEÇdol**: dolaylı geçmiş zaman / **CÜM.**: cümle /
 [ ] = morphem aralığı / ø = sıfır biçim birim / **uci**: ucirem köyü / **alti**: altıyuli köyü
han: hanbah köyü / **kom**: kompa köyü / **haz**: hazagaç köyü / **éy**: éyşe ahvar köyü
hoca: hoca köyü / **ulla**: ullağıl köyü / **mın**: mınta köyü / **taş**: taşkul köyü

Kaynakça

- Aikhenvald, A., (2004) *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Pres.
- ..... (2003) Evidentiality and Typological Perspective. In A. Aikhenvald and R. M. W Dixon (eds) pp.33-62.
- Anderson L. (1986) ‘Evidentials, pathsof change, and mental maps: Typologically regular asymmetries.’ In W. Chafe and J Nihols Editors, *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, Advances in Discourse processes, Vol. XX, Ablex, Norwood, NJ (1986), PP.273-312.
- Comrie, Bernard (2000) ‘Evidentials: Semantic and history’, In Lars Johanson and B. Utas (Eds). *Evidentials, Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. (Editors: Lars Johanson; Boa Utas), Mouton de Gruyter, s: 45-59
- Dwyer, Arienne (2000) ‘Direct and indirect experience in Salar’, *Evidentials, Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. (Editors: Lars Johanson; Boa Utas), Mouton de Gruyter, s: 45-59
- Fintel, Kai von; Gillies A. S. (2006) ‘Epistemic Modality for Dummies’ APA Eastern Division, December 30, 2005.
- Germanistische Linguistik (2009) *SLE conference*, The linguistic realization of evidentiality in European Languages. (<http://www.gabrielediewald.de/evidential-abstracts.html>)
- Givon, Talmy (2001) *Syntax I+ II*, revised edition, Amsterdam/ Philadelphia, Benjamins.
- Haan , Ferdinand de (2001) ‘The Relation Modality and Evidentiality’ In R. Müller& M. Reis (Eds) *Modalität und Modalverben im Deutschen*, Linguistische Berichte, Sonderheft 9.

- Hamburg: ©Helmut Buske Verlag, Hamburg (www.u.arizona.edu/~fdehaan/pepers/1b01.pdf).
- ..... ‘Visual Evidentiality and its Origins’ (<http://www.u.arizona.edu/fhaan/papers/evid1.pdf>)
- ..... (1999) Evidentiality and Epistemic Modality: Setting boundaries. *Sautwest Journal of Linguistic*, 18, 83-101 (www.u.arizona.edu/~fdehaan/pepers/SWJL99.pdf).
- ..... (2005) Encoding speaker perspective: Evidentials. In Z. Frajzyngier&D. Rood (Eds.) *Linguistic diversity and language theories*. Amsterdam: (www.u.arizona.edu/~fdehaan/pepers/boulder.pdf).
- Johanson, Lars (2000) ‘Turkic indirectives’. L. Johanson&B. Utas (Eds.) *Evidentials: Turkic, Iranian and neighboring languages*. Berlin: Moutonde Gruyter. pp.61-87).
- ..... (2003) ‘Evidentiality in Turkic’, *Studies in Evidentiality, Typological Studies in Language* 54, s:273-290, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Johanson, Lars&Utas B. (Eds.) (2000) *Evidentials: Turkic, Iranian and neighboring languages* Berlin: Moutonde Gruyter.
- Jacobsen, W. H., Jr. (1986). The heterogeneity of evidentials in Makah. In W. L. Chafe & J. Nichols (Eds.) (pp. 3–28).
- Kakuk S., (1961) ‘Textes Salar’ *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 13: 95-117, Budapest.
- ..... (1962) ‘Un vocabulaire salar’, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 15, f. 2, Budapest
- ..... (1962) ‘Sur la phonétique de la langue salare’, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* tom. 15, f. 1-2, Budapest
- Ma Wei, Ma Jianzhong, Kevin Stuart (2001) ‘The Folklore of China’s Islamic Salar Nationality’, Edvin Melen Press: New York.
- Palmer, Frank. R. (2001) *Mood and Modality*, Cambridge University Press 2 ed.
- Quanlin, Ma; Wanxiang, Ma; Zhicheng Ma (1993) *Salar Language Materials Sino Platonic Papers* (SPP) Number: 43 December, University of Pennsylvania USA.
- Siegl, Florian (2004) *The 2nd Past In The Permian Languages* Form, Function, and a Comparative Analysis From a Typological Perspective, M. A. Thesis, Tartu.
- Tenişev E.R. (1957) *I Tyurkskih Naradov Kitaya*, Naslediye
- ..... (1963) *Salarskiy Yazık*, Yazıkı zarubebnogo Vostoka i Afriki, Moskva
- ..... (1964) *Salarskie Teksti*, Moskova
- ..... (1970) ‘Zametki a Salarskoy Leksike’ *Voprası Türkologiy* s:165- 171
- ..... (1988) *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov, Morfologiya* (redaktor: E.R. Tenişev) Moskva “Nauka”.
- Werner, Abraham (1998), The morphological and semantic classification of ‘evidentials’ and modal verbs in West Germanic: the perfect(ive) catalyst, *FAZ* 12 12 1998, S: 192-206.
- Wiemer Björn (2006) ‘Grammatical Evidentiality in Lithuanian’ (A Typological Assessment), *BALTISTICA XLI* (1) p. 33-49.
- Willet, Thomas L. (1988) ‘A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality.’ *Studies in Language*, 12, 51-97. <http://en.wikipedia.org/wiki/Evidentiality>
- Zaefferer, Dietmar (2005), ‘A general typology of modal categories’, *Tisskrift for sprogforskning Argang* 3., Nr.: 2, pp. 19-49, Detschland.